

Liturgia online – <http://www.liturgia.hu>

Szerző Guzsik Tamás

Cím Zarándoklatok, zarándokhelyek

Megjelenés Architectura Hungariae 2 (2000) 3. sz.

Tárgyszavak zarándoklat, búcsú, liturgikus építészet, liturgikus tér

AH II/3 2000

DR. GUZSIK TAMÁS:

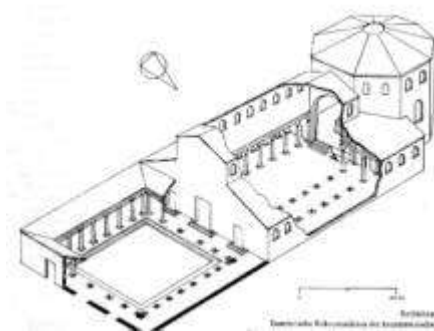
ZARÁNDOKLATOK, ZARÁNDOKHELYEK

"Ősi, általános, a pogányságban is ismert vallási szokás olyan helyeket felkeresni, ahol a hiedelem szerint az istenség különös módon van jelen" - mondja a "zárandoklat" címszó alatt az 1989-ben megjelent "Liturgikus lexikon". Ugyanezt az 1995-ben kiadott "Keresztyén bibliai lexikon" így fogalmazza meg: "Az istentisztelet különleges formájára kiválasztott szent hely fölkeresése kisebb-nagyobb távolságból." A további lexikális meghatározásokat mellőzve e kettőből is kirajzolódik a zarándoklat általános, rítustól és vallásfelekezettől független lényege: egyéni áldozatvállalás, kiemelt jelentőségű hely fölkeresése, ott speciális rítus elvégzése - mindez valamilyen spirituális javak elnyerése érdekében. A zarándokfunkció a különböző korokban és vallásokban más-más építészeti megfogalmazást kapott, de minden esetben igényes, magasszintű alkotásokat hozott létre, s maga a zarándoklat sokszor a különböző építészeti törekvések, hatások elterjedésében is szerepet játszott.

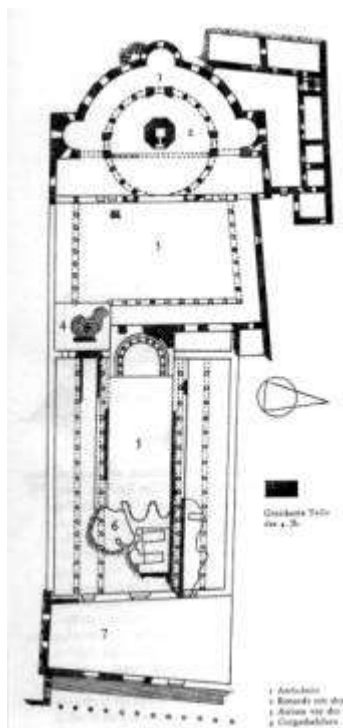
A középkori keresztény kultúrában általánosan elterjedt zarándoklat elemei a zsidó vallás előírásai között már fellelhetők. Jákob az egész földi életet vándorlásnak, zarándokútnak nevezi (I. Móz. 47,9.), míg Mózes küldetésekor az Úr a vándorlás, zarándoklás földjét, Kánaánt ígéri örökrészül a választott népnek (2. Móz. 6,4.). A zsidó rituális gyakorlatban kialakult a *R'gálim*, a három zarándokünnep rendje. Zarándokünnep a *Peszáh*, az egyiptomi megszabadulás emléke, a *Sávuót*, a "hetek ünnepe", azaz a tóraadás napja, valamint a *Szukkót* vagy "sátoros ünnep" a terménybetakarítás utáni hálaadás napja. Ezek a napokon valamennyi hívőnek a kijelölt helyre kellett zarándokolni és ott ajándékait leróni (5. Móz. 16,16-17.). A Salamoni Templom megépülése (Kr.e. 964), majd újjáépítései (Kr.e. 515. ill. Kr.e. 37-től) után ez a törvény egyértelműen a jeruzsálemi szentélyre vonatkozott. Ilyen zarándoklaton vett részt Jézus 12 éves korában (Lk. 2,41-42.), majd nyilvános működése során háromszor Jeruzsálemben (Jn. 2,13., Jn. 5,1., Jn. 7,10.). De az apostolok pünkösdi bizonyágtétele is ilyen zarándokünnepen történt a Sávuót-ra a diasporákból érkező soknyelvű embertömeg előtt (Ap. Csel. 2,5-11.). A Jeruzsálemi Szentély lerombolása (70) után a zsidóság számára is teljesíthetetlen lett ez a szabály,

a frissen alakuló keresztény közösségek pedig már az I. század folyamán fokozatosan elkülönültek a zsidó vallástól, annak szokásaitól. A zarándoklat, mint hitvallási és kegyelemszerzési alkalom azonban a keresztény kultúrkörben is tovább élt, sőt fölerősödött.

Jeruzsálem, mint Jézus földi működésének színhelye a kereszténység számára is megkülönböztetett jelentőségű kultuszhely volt. A IV. század elejétől (313) a római birodalom egész területén a kereszténység elfogadott vallás, majd 325-től államvallás lett. Nagy Konstantin császár (306-337) és édesanyja, Ilona császárnő kifejezetten szorgalmazta a szentföldi emlékhelyek fölkeresését, propagálását. Ennek szellemében épült meg Betlehemben a Jézus-születése templom (325-333), majd a jeruzsálemi Szent-sír templom (326-335). Utóbbi még el sem készült, amikor már hírt kapunk arról, hogy a Beaurdeaux-i zarándokok 333-ban fölkeresték a Golgota-sziklát és a sírbarlangot. Ettől kezdve folyamatosan tudjuk, hogy jámbor keresztények egyénileg vagy csoportosan keresték föl az emlékhelyeket. 383-ban Sylvia asszony már említi a jeruzsálemi bazilikában őrzött Szent-kereszt ereklyét, majd röviddel ezután Sz. Jeromos számol be egy Paula nevű asszonynak a sírbarlangnál végzett ájtatosságáról. A VI. századra a zarándoklat már tömegessé válhatott, mert 530-ban már leíró útikönyv is készült a zarándokok kalauzolására (*Breviarium de Hierosolyma*). Az istentisztelet rendjében, a szakrális tér szervezésében a zarándok-funkció új igényeket támasztott. A templomnak elsősorban az adott gyülekezet napi liturgiáját kellett kiszolgálnia, ugyanakkor arra is gondolni kellett, hogy a zarándoklatok idején az illető templomban a napi "forgalom" sokszorosra bonyolódik le. S a két csoport (helyi közösség tagjai, zarándokok) igényei alapvetően eltértek. A látogatók elsősorban a templom kegyeleti "látványosságait" kívánták megcsodálni, azzal kapcsolatba kerülni akartak, s csak másodlagos igény volt arra, hogy a templom napi liturgiájába bekapcsolódjanak. Építészetiileg ezt azt jelentette, hogy az időszakos zarándok-forgalmat és a templom állandó liturgikus életét el kellett választani. Betlehemben a helyi adottságok ezt nagyjából megoldották: a születés-barlang a templom szentélyének a szintje alatt volt, így a folyamatos zarándok-látogatás a templomtérben folyó liturgiát nem zavarta. Jeruzsálemben már mesterségesen választották el a két forgalmat: a templom mögötti csarnokból nyílt az ún. *Anasztaszisz*, a sír-barlangot magába foglaló centrális, körüljárós tér. A középkor nagy zarándok-központjaiban ezt a megoldást alkalmazták a zarándok-forgalom lebonyolítására és irányítására.

1. ábra: Betlehem, Jézus születése templom, axonometrikus metszet (A. Effenberger nyomán)

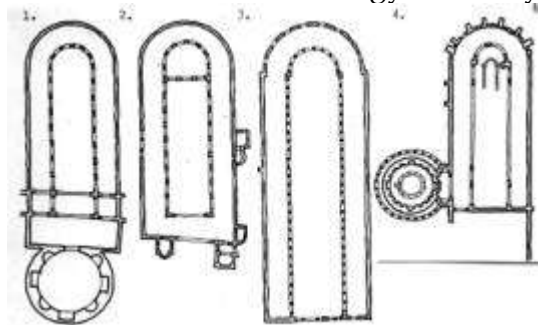
2. ábra: Jeruzsálem, Sz. Sír templom, a IV. századi állapot rekonstruált alaprajza

1. körüljáró, 2. sírüreg, Anasztaszisz-bazilika, 3. átrium, 4. Golgota-szikla, 5.

Gyülekezeti bazilika, 6. Sz. Ilona-grotta, 7. előcsarnok (A. Effenberger nyomán).

A III-IV. századtól a nagyobb egyházi központokban, így Rómában is a zarándoklatnak egy másik formája alakult ki. A keresztényüldözések vértanúi a hívek körében nagy tiszteletnek örvendtek, sírjuknál gyakran gyűltek össze virrasztó istentiszteletre. Így a katakombák, azok egyes helyiségei (*cubiculum-ok*) a vértanúk kultuszhelyei, lényegében zarándokhelyek lettek. Egyes liturgiátörténészek szerint istentiszteleti célra csupán az utolsó, 304-ig tartó nagy üldözés idején használták a katakombák mártíriumait, míg mások szerint már korábban is végeztek liturgiát a síroknál, a szarkofágokon. Önmagában a "halál hirdetése" és a "föltámadás megvallása" az eukharisztikus cselekményben ugyanúgy fontos elem, mint a halottkultuszban. A katakombai istentisztelet egyben az ereklye-kultusz terjedését is segítette. A római liturgia mártír-tisztelete és a katakombai istentisztelet hagyománya úgy élt tovább, hogy az oltárok fölszentelésekor az oltárlapba egy kőlapok közé zárt ereklyét helyeztek (*oltárkő*), s ezzel az oltárt jelképesen "mártír-sírrá" tették. A szentek földi maradványainak ilyen széthordása idővel az oltárszenteléstől függetlenül is általánossá vált: a maradványokat díszes foglalatú ereklyetartókba helyezték, s a hívek az ereklye megtekintésére és tiszteletére zarándokoltak az őrzés helyére. Az ereklye-kultusznak ez a formája a X-XI. századra teljesedett ki. Ezt megelőzően a szentek sírjait az eredeti helyükön keresték föl a zarándokok. Nagy Konstantin rendelete (Milánói ediktum, 313) után a római vértanú-sírok fölé hatalmas memoriális bazilikák épültek (pl. Sz. Pál bazilika, Sz.

Lőrinc bazilika, Sz. Pudentiana, Sz. Praxedis, Sz. Sabina, stb. temploma). Vértanúságuk napján Róma valamennyi egyházközségének a hívei ide gyűltek össze, s közösen vettek részt az ú.n. *stációs liturgián*. A Szentföldön megismert építészeti megoldások a római memoriális bazilikáknál szinte változatlan formában kimutathatók. A IV. század első felében négy memoriális bazilikánál is alkalmazták a kultuszhely körüljárhatóságát (S. Sebastiano, SS. Macellino e Pietro, S. Agnese, S. Lorenzo - sajnos ma mindegyik csak töredékekben vagy átépített formában ismert). Más - gyakoribb - esetben a *confessio-oltár* a szent sírja fölé épült, míg a sír a padlószint alatt maradt (pl. S. Pietro, S. Paolo fuori le mura, stb.). Ilyenkor az oltár előtt egy grotta-szerű lejáratot alakítottak ki, s a grottából egy betekintő nyíláson (*oculus*) keresztül láthatták a zarándokok a sírt vagy az ereklyét.

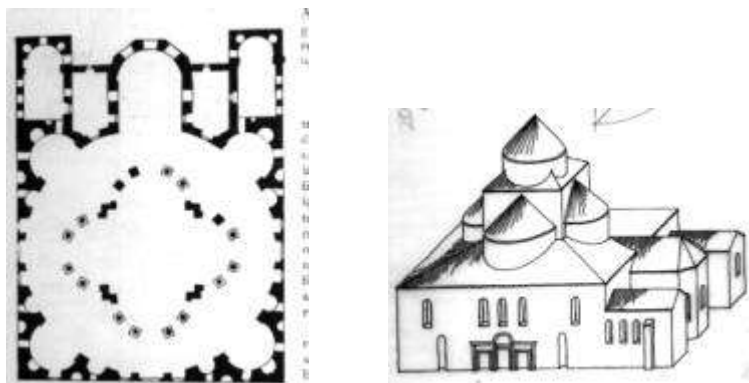

3. ábra: Körüljárós mártír-bazilikák Rómában

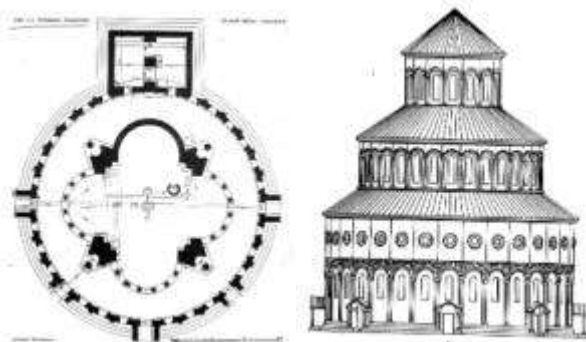
1. S. Sebastiano in Catacumbas (Basilica Apostolorum), 2. SS. Marcellino e Pietro (Sz. Ilona mauzóleumával), 3. S. Agnese (a Sta. Constanza emléktemplommal), 4. S. Lorenzo fuori le mura (föltárt alapfalak).

Más provinciák keresztény központjaiban szintén egy-egy jelentős helyi szent sírja és emlékhelye körül alakultak ki zarándok-központok. Egyiptomban ilyen volt Sz. Menász sírja a fölötte emelt bazilikával (Abu Menász, 395-408). Itt a jeruzsálemi megoldásnak megfelelően külön temploma volt a közösség napi liturgiájának, és külön tér szolgált a zarándokok fogadására és az ereklye tiszteletére. Szíriában "oszlopálló" Sz. Simeon prédikálásának a színtere vált zarándokhellyé. A nevezetes oszlopot egy kereszt-alakú zarándoktemplomba foglalták bele (475-491), a látogatók fogadására a központi térbe nyíló szálláshelyek (szerájok) nyíltak. Önálló emléktemplom épült Sz. György tiszteletére (Eszra, 515), vagy Sz. Szergiosz és Bakkhosz vértanúk sírja fölé is (Boszra, 512). A halottkultusznak és a temetői istentiszteletnek a szír liturgiában nagy hagyománya volt, ugyanakkor helyileg is elkülönítették a mártíriumokat az egyházközségi gyülekezeti templomoktól (pl. Ruszafah, gyülekezeti templomok és mauzóleum, V-VI.sz.). Thesszalonikében a Hagiosz Démetriosz püspöki (és szerzetesi) templom egyben zarándokhely is volt (Sz. Démeter sírja). Az V. századi bazilika teljes egészében a nyilvános istentisztelet céljára készült, a sírűreg a szentély alatt volt, csak külső megközelítéssel. A Diocletianus-féle, 304-ig tartott üldözés örmény vértanúinak a sírja fölé kezdetben csak kis emlékkápolnák épültek (Ecsmiadzinban Sz. Hripszime és Sz. Gajane IV. századi kápolnái, Sz. Athanaginesz püspök sírja a Van-tó melletti Sz. Karapet kolostornál, stb.), igazi nagy zarándokhellyé csak a VII. században épültek ki.

Világosító Sz. Gergely térítő munkájának helyszíneit szintén a VII. században foglalták be emléktemplomokba. A zvartnoci püspöki templom (641-652) közepén romjaiban ma is látható az a keresztelőmedence, ahol a hagyomány szerint a püspök Trdat királyt megkeresztelte. Jeruzsálem eleste (638) után az arab hódítás fenyegettségében élő keresztény államokban, így Örményországban és Grúziában is egyre erőteljesebben jelentkezett a Szent-kereszt kultusz. Az említett zvartnoci templom - Sz. Gergely kultuszhelyén túl - a jeruzsálemi Szent-kereszt tisztelet színhelye is volt: építészeti formája a jeruzsálemi Szent-sír templom centrális "Anasztaszisz-terét" volt hivatott jelképezni. Csupán érdekességként említhető, hogy az apostoli térítések legtávolabbi területén, India déli részén a kereszténységgel szinte egyidőben terjedt el a zarándoklat szokása is. A Malabár-part "Tamás-keresztényei" térítésüket Sz. Tamás apostoltól eredeztetik, s a hagyomány szerinti sírhelye Maylampur-ban máig az indiai keresztények leglátogatottabb búcsújáróhelye.

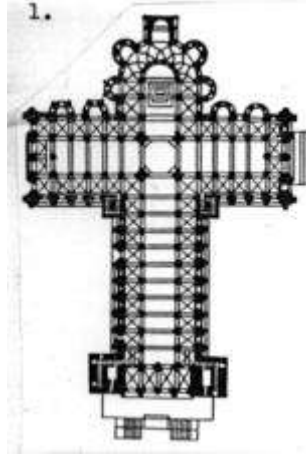
4. ábra: Boszra, Sz. Szergiosz és Bakkhosz emléktemplom, alaprajz és tömegvázlat (szerző rekonstrukciója).

5. ábra: Zvartnoc, püspöki magánegyház, alaprajz és homlokzat (T. Thoramanjan rekonstrukciója nyomán).

A VII. századtól a történelmi események a keresztény világ egyetlen területén sem kedveztek a zarándoklat már kialakult szokásainak. A Szentföld és a keleti provinciák, patriarchátusok arab fennhatóság alá kerültek, Rómát és Itáliát a megújuló longobard betörések fenyegették, Európa legnagyobb részén éppen csak elkezdődött a népvándorlás népeinek keresztény hitre térítése. Bizáncban III. Leó császár (717-741) 726-tól nyíltan fellépett a templomokban, kolostorokban őrzött "csodatévő" ikonok tisztelete, a szerzetesség befolyását növelő zarándoklatok ellen. A "képrombolásnak" (*ikonoklaszisz*) nevezett folyamat csak 843-ban zárult le a kép- és

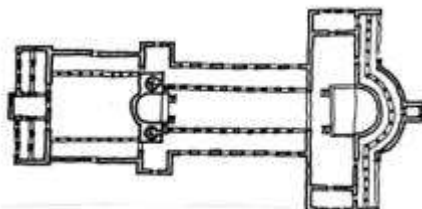
ereklyetisztelet visszaállításával. Eközben az arab hódítás már közvetlenül Európát is fenyegette az Ibériai félsziget felől: 756-ban Cordobában önálló kalifátust alapított Abd-ar-Rahman. Mindez az ezredfordulóig ill. annak tájékán alaposan "átrendezte" a zarándoklati szokásokat.

6. ábra: Sant'Jago da Compostela, zarándoktemplom, alaprajz.

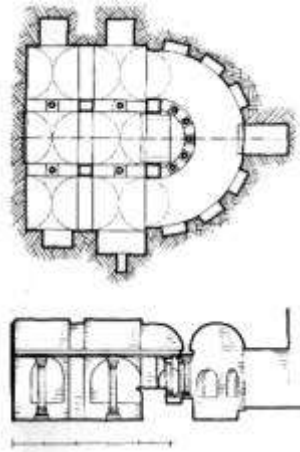
Európa nyugati felében egyre több, a Szentföldre emlékeztető, vagy azzal kapcsolatba hozható új zarándokhely létesült. Vezelay-ben (1104) Mária Magdolna, Compostelá-ban (1075-től) Szent Jakab apostol sírja vált jelentős zarándokhellyé. Utóbbi esetben a "szentföldi" kapcsolat" különös áttétellel jelentkezett: Szent Jakab apostol, Jézus rokona, Jeruzsálem első püspöke (a Szentírásban szereplő két Jakab apostol személye összemosódott) önmagában is a Szentföldre utalt. De ekkor Hispánia nagyrészen azok a mórok hódítottak, akik a Szentföldet is uralták. Így Szent Jakab egyben az arab uralom elleni felszabadító harc patrónusává is vált ("matamoros" - mórölő Sz. Jakab). A nagylétszámú zarándokcsoportok fogadására, az ereklyék őrzésére és bemutatására nagyméretű - többnyire bencés - monostortemplomok épültek, a látogatók forgalmához alkalmazkodó jellegzetes liturgikus térrel. Az oltár mögött a zarándokok részére körüljáró folyosó haladt, hozzá kapcsolódó kápolnákkal a zarándokok magán-ájtatosságai részére (ú.n. "*francia szentély*"). A ókeresztény korban általános nyilvános vezeklést ebben az időben felváltotta az önként vállalt, vagy a helyi püspök által elégtételként kiszabott zarándoklás. Az említett Sant'Jago da Compostela a középkori Európa legnagyobb és legtöbbet látogatott búcsújáróhelye lett. Nagyobb városokban külön "Jakab-kapu" volt a városfalon, ahonnan a zarándokok elindultak sokszor több éves útjukra. A XII. századtól külön útikalauzok készültek, melyek leírták, hogy a zarándok-útvonal mentén a hívek mely templomokban mely szentek ereklyéit kereshetik föl. A leghíresebb volt az 1139-ben keletkezett "*Szent Jakab apostol IV. könyve*", mely négy útvonalon írta le a Compostela felé meglátogatható szent helyeket. Egy-egy templom "rangját", a zarándoklatokban betöltött szerepét (és anyagi fölemelkedését) az határozta meg, hogy milyen jelentős szentekhez tartozó hány ereklyét tud fölmutatni. Ennek megfelelően az ezredforduló környékén felvirágzott az ereklye-hamisítás. A rendalapító Sz. Benedeknek jelenleg is két "hiteles" sírja van:

Montecassino-ban és S. Benoit-sur-Loire-ban, de a Szentcsaládhoz vagy Jézus földi életéhez kötődő tárgyak is szép számmal megtalálhatók (betlehemi jászol, kánai mennyegző kőkorsói, stb.). Magyarországon Sz. István király szenttéavatása (1083) ill. sírjának fölnyitása indította el a "Szent-Jobb" kalandos vándorlását vagy a koponya-ereklyék megszorodását (Zágráb, Székesfehérvár). De Sz. László király somogyvári első temetése (1095) majd translatio-ja a nagyváradai székesegyházba (1106 után) is több legendának lett az alapja.

7. ábra: Fulda, apátsági templom, alaprajz.

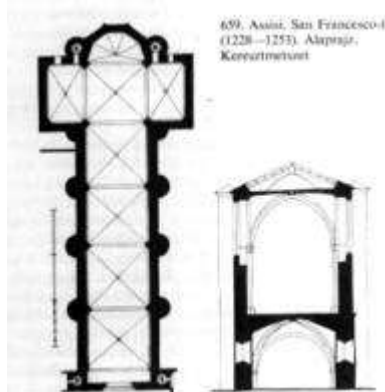
A germán (és egyéb) missziós területeken az ókeresztény szenteknek alig volt helyi kultusza. Kivételt képeznek azok a városok, amelyekben már a római birodalmi periódusban is volt jelentős keresztény diaszpóra, s annak voltak vértanú-szentjei (pl. Kölnben Sz. Gereon, Sz. Ursula vagy Sz. Severin, Passauban Sz. Valentinus, Pannóniában a "Négy megkoronázott vértanú", stb.). Ezzel szemben a VII-XI. század között a térítési folyamat vértanúi váltak egy-egy terület népszerű szentjeivé, pl. Sz. Livinus (†656), Sz. Eligius (†659), Sz. Adalbert (†997), Sz. Gellért (†1046), stb. Germán területen - a fríz és svév térítés kapcsán - legnagyobb hatása a Dokkum mellett vértanúságot szenvedett Sz. Bonifácnak (Winfred, †755) volt. Az általa 744-ben alapított fuldai apátságban temették el, sírhelye a Karoling-kor egyik legnépszerűbb zarándokhelye lett. Fulda (791-819), Sankt Gallen (820 körül), Gernrode, Sankt Cyriakus (961-975), Quedlinburg, Sankt Servatius (IX. sz.) többször átépített templomainál kialakult a zarándoktemplomoknak az "északi" (germán) típusa: a Westwerk-ből továbbfejlődött nyugati szentély kétszintes elrendezésű, s az alsó részben az ereklye őrzésére alkalmas körüljárós altemplom alakult ki. Ebben a megoldásban lényegében a római ókeresztény mártír-templomok grottája és a Rómából és Jeruzsálemből egyaránt ismert körüljárós zarándoktemplom-típus ötvöződött. Esetenként (pl. Hildesheim, Sankt Michael, 1007-1033. és Sankt Gotthard, 1133-1172. templom, Maria-Laach bencés apátság, 1093-1156., Drübeck, kolostortemplom, X. sz., Knechtsteden, apátsági templom, 1138-1150., Bamberg, Sankt Jakob prépostság, 1065-1075., stb.) nem zarándoktemplomok is átvették ezt a térszervezést, de hatott a közép-európai romanika korai központjaira is (Prága, 1060. k., Krakkó, 1075-1142., Tübingen, 1141-1145., Pannonhalma, XI. sz., Szermonostor, XI-XII. sz., stb.).

8. ábra: Quedlingurg, ú.n. Wiperti-kripta, alaprajz és metszet.

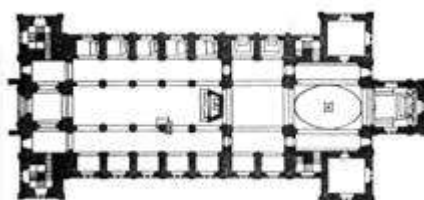
A kereszties hadjáratok (1096-tól) átmeneti sikerei nyomán Jeruzsálemben is újra mehettek zarándokok. Az ő részükre írta Petrus Diaconus montecassinói szerzetes az *Itinera Hyerosolymitana* című útikalauzt 1140 körül. Más esetben egy-egy helyi püspök mestereket, megfigyelőket küldött Jeruzsálemben, hogy az ott látott épületeket lemásoltatva hozzon létre "jeruzsálemi zarándokhelyeket". Lietbert püspök (1051-1076) Cambrai-ban, Meinwerk püspök (1009-1036) pedig Paderbornban kívánta ily módon saját székhelyén megvalósítani a jeruzsálemi Szent Sír templomot. Némely helyen egész városrész kapta a "Jeruzsálem" nevet, s az itt épített templomok helyettesítették az eredeti helyszín különböző templomait, kegyhelyeit. Bolognában az oliveti-bencések monostoregyüttese máig megőrizte ezt a XI-XII. századi koncepciót. Az építészeti hasonlóságon túl az építetők igyekeztek saját templomuk számára azokat a kiváltságokat is megszerezni, melyek az eredeti zarándokhely meglátogatásához kapcsolódtak. A XII. századtól Róma is igyekezett a korábbi zarándokforgalmat "visszacsalogatni" a városba. Erre utal, hogy Benedek kanonok 1140-ben a római zarándokok részére is összeállított ismertető könyvecskét "*Mirabilia Urbis Romae*" címen. Több ókeresztény mártír-templomot felújítottak (pl. S. Clemente, S. Maria in Cosmedin, S. Praxedis, stb., 1084 után), a Sz. Ilona császárnő által a IV. században alapított S. Croce in Gerusalemme (a jeruzsálemi Sz. Kereszt temploma) a XII. században jelentősen kibővítették, s a keresztre feszítés több ereklyéjét itt gyűjtötték össze. 1300-tól a római zarándoklatokat a pápa által meghirdetett "szentévek" is föllendítették. Ezek középkori csúcspontját az 1450-es szentév jelentette, amikor V. Miklós pápa (1447-1455) célul tűzte ki a város ősi épületeinek és művészeti emlékeinek a följújtását. Ezzel a lelki élmény mellett vizuális, esztétikai szempontból is emlékezetessé kívánta tenni a zarándoklatokat. Az ünnepi rendezvények és építkezések jelentős anyagi megterhelést jelentettek, s újabb visszaélések táptalajává váltak. Szokásba jött a búcsú és a bűnbocsánat pénzbeni megváltása (búcsúcédulák). Sok egyéb ok mellett ez is egyik kiváltóoka lett a XVI. század elején - Luther Márton fellépésével - elkezdődött nagy reform-hullámnak. A hagyományosnak tekinthető, egy-egy sírhoz vagy ereklyéhez kötődő zarándokhelyek létesítésében a XIII. századtól a városi szerzetesek jártak elől. A ferencesek az alapító halála után két évvel, 1228-ban már elkezdték Assisiben a

zarándoktemplom építését. Térszervezésében újszerű, hogy a felső (konvent-) templomtól teljesen függetlenül egy szinttel lejjebb alakították ki a zarándoktemplomot külön bejáratral, s a szent sírja egy további szinttel mélyebben, quasi-altemplomban található. A dominikánusok alapítóját, Guzman Domonkost a bolognai kolostor oldalkápolnájában temették el (1221), sírja 1260-tól vált zarándokhellyé. A másik jelentős dominikánus szent, Sienai Sz. Katalin (†1380) sírja a római S. Maria Sopra Minerva templomban, koponyája a sienai S. Domenico templomban jelentett zarándokhelyet. A szerviták a rendalapítás helyszínén a Firenze melletti Monte Senario-n alakították ki búcsújáró központot, nagy misztikus szentjük, Falconieri Sz. Julianna (†1341) sírja a firenzei főkolostorban, a Sta Annunziata oldalkápolnájában van. Az utóbbi példánál már nem az egész templom, hanem annak csak egy oldalkápolnája szolgálta ki a zarándok-funkciót.

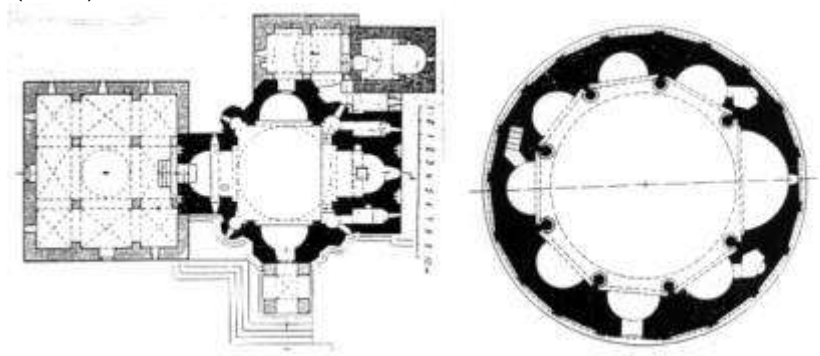
9. ábra: Assisi, S. Francesco, alaprajz és metszet.

A zarándoktemplomoknak egy speciális változata, az ún. "casa santa" a XIII. századtól Itáliából indult ki. A legenda szerint Sz. Mária názareti házát a XIII. században angyalok vitték át Loreto-ba. A kisméretű, kápolnává alakított épületet hatalmas zarándoktemplomba foglalták be oly módon, hogy az eredeti épület körüljárható formában az új templom középpontjába került. Hasonló megoldású Assisi-ben a Porziuncula-kápolna: egy Jeruzsálemből (!) hozott föld-darab fölé épült 1200 körül egy kis kápolna, ahol 1210 körül Sz. Ferenc sokat időzött, s ott is halt meg 1226-ban. A kápolnát - immár zarándokhelyként - befoglalták a S. Maria degli Angeli templomba (1569. Vignola). Föl kell figyelni arra, hogy az említett típusalkotó példák ismét csak a Szentfölddel, az eredeti szentföldi zarándoklatokkal áll kapcsolatban. Itálián kívül a "casa santa" típus legközismertebb példája az ausztriai Mariazell kegytemploma. Ennek első remete-kápolnája 1157-1200 között keletkezett s vált búcsújáróhellyé, majd Nagy Lajos király (1342-1382) építtetett köré zarándoktemplomot 1378-ban. A típus újkori továbbélésének tekinthető a magyarországi Celldömölk kegytemploma (1747-1748).

10. ábra: Mariazell, a kegytemplom alaprajza.

A keleti keresztény egyházakban az iszlám terjeszkedése miatt számottevő zarándoklat nem volt. Örmény területen az "ezüstkornak" nevezett X-XI. században az arab fennhatóság alól felszabaduló területeken a korábbi, VII. századi keresztény kultúra újraéledése tapasztalható. A Van-tó környékén létrejött Arcrunida királyság területén a Sz. Kereszt tisztelete és az ehhez kötődő zarándoklat megélné vált. Ennek központja Aghtamar volt, ahol Gaghik király a "Szent Jel" tiszteletére búcsújáró templomot emeltetett 915-921 között. Az oda vezető útvonalak mentén a zarándokkolostorok láncolata alakult ki - szinte ugyanúgy, mint Hispániában Compostela körül. A Karapet (Keresztelő Sz. János) kolostor Sz. Gergely emlékét őrizte, a mellette lévő Dzsorehankiszd (= öszvér-pihenő) kolostor pedig a Szent holttestét szállító fogat megállóhelyén épült. Ez a legenda rokon a magyar Sz. László király temetéséhez kapcsolódó hiedelemmel ill. Körü-monostor alapításának eredeztetésével. A szomszédos Matnavank kolostorában Sz. Péter apostol egyik újj-ereklyéjét, a közeli Agberk templomban Jézus vér-ereklyéjét, a szintén a közelben lévő Arrakeloc (Apostolok) kolostorban pedig a keresztre feszítésnél használt szögeket láthatták a zarándokok. Minderről egy újkori európai örmény zarándok, Szimeon Lehaci 1612-ben készült leírása számol be. A Bagratida fővárosban, Aniban egy Bizánctól kapott Sz. Kereszt ereklye tiszteletére, zarándok-kápolnaként 1035-1041 között épült az Amenapörgics (Mégváltó) kétszintes templom. Tényleges zarándokhelyként alig két évtizeden keresztül működött, de a hozzá vezető úton itt is további emlék- és sírtemplomok (pl. Pásztorok temploma) létesültek. A bizánci egyházrészek területén a X-XI. századtól élénkült meg a zarándok-forgalom. A nyugati fejlődéssel ellentétben itt az ereklye-tisztelet nem vált meghatározóvá, a zarándoklat célpontja maga a templom, esetleg egy-egy csodatévő ikon volt. Keleti mintára nyugaton is megjelentek a csodatévő kegyképek. Itt talán elég csak a pálosrend legnagyobb zarándokhelyére, Czestochowára, annak Magyarországról származó Sz. Mária képére utalni (1382).

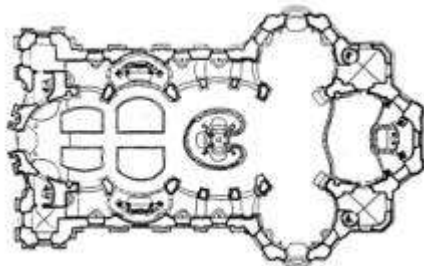

11. ábra: Sz. Kereszt zarándokhelyek Örményországban

1. Aghtamar, Sz. Kereszt templom, 2. Ani, Mégváltó templom, alaprajzok.

Az újkorban az ereklyetisztelet és a zarándoklat terén változás alig történt. A Trienti Zsinat (1545-1563) a záróülés dokumentumaiban megerősítette a tisztítóhelyről, a búcsúkról, az ereklyék és képek tiszteletéről szóló korábbi katolikus tanításokat, elutasítva ezzel a reformált egyházak e téren megfogalmazott ellenvéleményét. A katolikus szemléletnek a középkori állapotot tükröző és megerősítő szemléletét jól

mutatja az V. Pius pápa (1566-1572) által 1570-ben kiadott *Missale Romanum* és az ezt követően keletkezett egyházmegyei rituálék tartalma: az előbbiben nagy szerep jut az egyes szentek ünnepeinek, utóbbiban pedig az extra-liturgikus szertartásoknak (körmenetek, szentek ünnepeihez kötődő szentelmények, misén kívüli ájtatosságok, stb.). A zarándoképítészetben változatlan formában megtartották a középkorban kialakult és véglegesedett funkcionális megoldásokat, az altemplomot vagy a szentély-körüljárót. A középkori alapvetésű, de többszáz éven át épült milánói dóm már meglévő gótikus szentélye alatt a XVII. században alakították ki az ú.n. "Borromeo-kriptát": Borromeo Sz. Károly (†1584) milánói érsek körüljárós sírkápolnáját. A "barokk szellemiség" jegyében - főleg Itáliában - divattossá vált az ereklye-tisztelet jellegzetes kifejezése: a szent csotvázát felöltöztetve üvegekoporsóban teszik ki közszemlére (pl. Como, S. Abondio, Milano, dóm, Torino, szaléziánus templom, Firenze, SS. Annunziata, stb., Magyarországon Szentgotthárd, ciszteri apátság, Székesfehérvár, jezsuita templom, stb.). A kegyképek, kegyzobrok rendszerint a főoltár vagy a kegyoltár központi helyére, a tabernaculum fölé kerültek. Ezáltal a hívek, a zarándokok számára folyamatosan láthatóvá váltak, így a zarándoklat külön építészeti teret nem igényelt.

12. ábra: Vierzehnheiligen, búcsújáró templom, alaprajz (Szentkirályi Z. nyomán). Szintén Trient szellemi örökségének tekinthető az ú.n. "segítő szentek" kultusza. Számuk 14, névsoruk esetenként változó (Acatius, Borbála, Cyriacus, Dénes, Egidius, Erasmus, Eustachius, György, Katalin, Kristóf, Margit, Pantaleon, Sebestyén, Vid, esetenként Lénárd, Orbán, Donát, Nepomuki János). Közös tiszteletük és búcsújáróhelyük talán legszebb példája a németországi Vierzehnheiligenben látható (B. Neumann, 1742-től). A más szempontból konvencionálisnak tekinthető barokk liturgikus tértől függetlenül a hajó közepén kapott helyet a zarándok-oltár - mintegy a korábbi "casa santa" gondolatát továbbfejlesztve. A segítő szenteknek különösen a népi vallásosságban volt nagy szerepe: utak mentén, szántóföldeken, szőlőkben vagy folyópartokon fölállított szobrok jelzik, hogy a nép mindennapi életéhez szervesen hozzátartoztak. Szintén a népi vallásos gyakorlat és helyi "zarándoklat" jellegzetes újkori termékei a település határában megépített kálvária: kápolna, és a hozzá vezető úton a 14 stációt ábrázoló oszlop vagy szoborcsoport. Elemzésük külön tanulmány tárgyát képezi: Szilágyi István e témakörben 1980-ban alapos összefoglalót adott közre "Kálváriák" címen. Hasonlóképpen a "temetői zarándoklat", a halottkultusz is külön tanulmányt érdemelne.

Jelen összefoglalóban azt próbáltuk érzékeltetni, hogy két, az őskorig visszavezethető emberi törekvés ötvöződik a zarándok-funkcióban: valamely tárgy, hely vagy személy megkülönböztetett tisztelete és a tisztelet kifejezése valamilyen fizikai áldozatvállalás árán. A keresztény szakrális gondolkodásmódot és építészetet végigkíséri a zarándok-funkció megfogalmazása - koronként és területenként változó eredménnyel.

Guzsik Tamás